

РОСІЙСЬКА ІДЕЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА АПОЛОГЕТИКА АНТРОПОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

У статті подано критичний аналіз філософських засад російської ідеї. Проаналізовано російську ідею крізь призму зазначеного автором методологічного підходу. На основі аналізу першоджерел доведено, що логіка творців і адептів російської ідеї повторює логіку політичної діяльності російських самодержців.

В ідеологічній боротьбі, яку Росія веде проти України, центральне місце належить російській ідеї. Свідомо чи підсвідомо частина громадян України перебуває під її впливом. У той же час критичних досліджень філософських засад так званої російської ідеї майже немає. Російська ідея стала предметом аналізу українських дослідників тільки після здобуття незалежності. З'явилися дослідження С. Гуцала, І. Дзюби, Р. Кісь, О. Шморгуна. Для всебічного осмислення цього філософсько-ідеологічного фантома необхідні суттєві зусилля філософів, істориків, політологів, психологів, літературознавців. А тому виникає нагальна потреба дослідити філософсько-світоглядні та психологічні засади російської ідеї, що і є метою статті. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: 1) сформулювати загальний методологічний підхід до розуміння модерних європейських і світових національних ідей і російської зокрема; 2) з'ясувати філософські джерела російської ідеї; 3) показати, що логіка творців і адептів російської ідеї тотожна логіці діяльності російських самодержців; 4) довести апологетичний характер російської ідеї по відношенню до політики російського уряду з моменту її виникнення й до цього часу.

Сталого підходу до розуміння модерних національних ідей поки що не існує. В основу філософського аналізу сучасних національних ідей пропонуємо покласти суб'єкт-суб'єктний підхід. З точки зору цього підходу будь яка національна ідея є, з одного боку, комплексом свідомих і несвідомих бажань та настанов спільних для всіх суб'єктів соціальної діяльності, а з іншого – засобом розв'язання протиріч між суб'єктами соціальної діяльності, а точніше між пасивною більшістю і активною меншістю.

Французька та англійська національні ідеї в розв'язанні протиріч між суб'єктами соціальної діяльності пріоритет віддали правовій державі, яка була наділена атрибутом активності й стала суб'єктом діяльності, але разом з іншими суб'єктами. Єврейська ідея націлює людину на моральне та інтелектуальне вдосконалення й розвиток. Американська ідея орієнтує своїх громадян на досягнення високого рівня добробуту та соціальний успіх. Німецька ідея розглядає людину як суб'єкта власної діяльності, як носія і водночас як творця німецького національного духу.

Проаналізуємо російську ідею крізь призму зазначеного методологічного підходу. Російська ідея на рівні філософської рефлексії свідомо починає розроблятися у праці В. Соловйова "Русская идея" (1888 р.). У цій праці під російською ідеєю філософ розуміє смисл існування Росії у всесвітній історії [1: 219], але такий, що перебуває за межами реального процесу взаємодії суб'єктів соціальної діяльності. Так, В. Соловйов пише: *"идея нации есть не то, что она сама думает о себе во времени, но то, что Бог думает о ней в вечности"* [1: 220] (автор свідомо не перекладає висловлювання російських філософів, щоб не втратити відтінків думки та уникнути звинувачень у неточності перекладу). Отже, російська ідея відразу була зорієнтована не на розв'язання суперечностей між суб'єктами соціальної діяльності, а була виведена за межі реальності.

Звичайно, виникає запитання: чому російська ідея з самого початку свого зародження була виведена за межі реального розв'язання суперечностей між суб'єктами діяльності? Зміст цього феномена полягає в тому, що коли людина в умовах самодержавства неспроможна реально впливати на події, то в неї спрацьовує механізм психологічного захисту, а саме: вона починає заперечувати суттєве й за необхідне починає видавати те, що їй зрозуміле – другорядне. Але В. Соловйов не пересічний росіянин, а філософ, тому його механізми психологічного захисту набувають філософського узагальнення. "Смысл существования наций не лежит в них самих, но в человечестве", – стверджує Соловйов [1: 228]. Отже, конкретні нації, етноси, культури не мають у собі смислу, вони є сходинкою до розвитку людства – вселюдності. Іншими словами, ставиться під сумнів право націй на існування, але підсвідомо виводиться висновок, що російська нація є носієм цих істинних цінностей.

Так, В. Соловйов – відомий російський філософ, але його філософствування має у такому випадку не стільки апологетичний, скільки лицемірний характер. Ось що він пише про зміст російської ідеї: "Обыкновенно народ, желая похвалить свою национальность, в самой этой похвале выражает свой национальный идеал... Так, француз говорит о прекрасной Франции и о французской славе...; англичанин с любовью говорит: старая Англия...; немец поднимается выше и, придавая этический характер своему национальному идеалу, с гордостью говорит: die deutsche Treue. Что же в подобных случаях говорит русский народ, чем он хвалит Россию? Называет ли он ее прекрасной или старой, говорит ли о русской славе или о русской честности и верности? Вы знаете, что ничего такого он не говорит, и, желая выразить свои лучшие чувства к родине, говорит только о "святой Руси". Вот идеал: не консервативный и не либеральный, не политический, не эстетический, даже не формально-этический, а идеал нравственно-религиозный" [2: 309]. Якщо внутрішню й зовнішню агресивність Російської імперії називати "святістю", то що тоді є дійсно агресивністю? У цій думці, на жаль, ми бачимо не філософське обґрунтування російської ідеї, а звичайний соціально-філософський пропагандизм. Зауважимо, що морально-релігійний ідеал може реалізуватися лише через економічні та політичні умови, які є сходинками до його втілення у життя. Коли економічні та політичні аспекти життя людини та суспільства ігноруються, то ідеал перетворюється в піар, що, на жаль, і сталося з російською ідеєю. Вважаємо, що "філософський гріх" В. Соловйова полягає в тому, що він не усвідомив зв'язку між реальною політикою Росії й російською ідеєю та надав останній об'єктивно-ідеалістичного змісту, що й стало філософським джерелом російської ідеї. Філософська думка виводилася Соловйовим із попередньої думки, а російська реальність була проігнорована.

Бердяев М. у праці "Русская идея" (1946 р.) послідовно й логічно описує процес розвитку російської філософської думки в її взаємозв'язку з історичними обставинами. Позитивом цього дослідження є те, що це робиться у співвідношенні з реальними обставинами життя, тобто думка виводиться не тільки з попередньої думки, а ставиться у взаємозв'язок із

реальною російською історією. В умовах російського самодержавства філософська думка навіть не могла собі дозволити пофантазувати розвиватися у напрямку реального подолання протиріч між суб'єктами соціальної діяльності. Російський самодержець контролював усі сфери життя суспільства й був єдиним і бездоганим суб'єктом соціальної, політичної, духовної діяльності. Бердяєв визнає цей факт: "Царю принадлежали заботы не только об интересах царства, но и о спасении душ... Соборы созывались по повелению царей" [3: 82]. Саме ця позиція російського самодержця змусила російську філософську думку "втекти" за межі реального, за межі необхідності розв'язання суперечностей російського життя. У цих умовах для розвитку російської філософської думки залишалися лише два напрямки: месіансько-есхатологічний та революційно-радикальний. Бердяєв визнає, що суспільна думка змушена була спрямовуватися до потойбічного змісту [3: 84].

Орієнтація М. Бердяєва на російські реалії не тільки й не позбавила від фундаментальних помилок, а й навіть висвітлила ще одну неоднозначну для російської філософської думки закономірність. Аналізуючи працю Бердяєва "Русская идея", можна простежити багато спільного між логікою мислення російських філософів і логікою практичних дій самодержавства, а саме: як самодержавство привласнювало чужі землі, так само робили і представники російської інтелігенції: привласнювали чужі ідеї, культуру й навіть історію. Так, він пише: "В русской истории есть... пять периодов... Есть Россия киевская, Россия времен татарского ига, Россия московская, Россия петровская и Россия советская" [3: 79]. Бердяєв М. – не пересічний росіянин, а відомий філософ. Він не міг не знати, що концепція тотожності Київської Русі та Московського царства – це "грандіозний" історіографічний міф, який бере початок із другої половини XVI-XVII ст. і був створений за ініціативою московських самодержців. Поділяючи цю концепцію тотожності, Бердяєв втрачає філософську об'єктивність, автоматично переходить на політичні позиції російського самодержавства, тобто об'єктивно стає філософським адептом російської політики, а точніше – філософськи обгрунтовує антропологічне та культурне насильство російської імперії.

Бердяєв М., проживаючи в Європі, не міг не бачити й не усвідомлювати всієї відсталості російського, а потім радянського суспільного життя, яка набула загрозливих масштабів, але замість того, щоб спрямувати філософську думку на конструктивне розв'язання суперечностей між суб'єктами діяльності, у нього теж спрацьовує механізм психологічного захисту. Він ухиляється від конструктивного напрямку розв'язання суперечностей між суб'єктами соціальної діяльності.

Російську ідею учений намагається вивести з протиріч російської душі. "Два противоположных начала легли в основу формации русской души: природная, языческая дионисическая стихия и аскетически-монашеское православие. Можно открыть противоположные свойства в русском народе: деспотизм, гипертрофия государства и анархизм, вольность; жестокость, склонность к насилию и доброта, человечность, мягкость; обрядоверие и искание правды; индивидуализм, обостренное сознание личности и безличный коллективизм; национализм, самохвальство и универсализм, всечеловечность; эсхатологически-мессианская религиозность и внешнее благочестие; искание Бога и воинствующее безбожие; смирение и наглость; рабство и бунт" [3: 78-79]. Звернення Бердяєва до таємничої російської душі нічого не прояснює. На цей факт звертає увагу відомий дослідник національних відносин у колишньому Радянському Союзі А. Авторханов. Він пише: "главный недостаток тезисов Бердяева о русском характере заключается... в их "неисторичности" [4: 104]. Цю неісторичність Авторханов вбачає в тому, що Бердяєв аналізує риси російського народу середньовіччя й результати цього аналізу переносить у середину XX ст., у той час як у 1917 році відбувся розрив російської духовної та національної історії з минулими цінностями. Народ, який пішов за більшовиками та Леніном, був уже зовсім іншим народом, і, як справедливо зауважує Авторханов, йому вже більше підходить поняття "советский народ" [4: 104].

Намагаючись відшукати духовне коріння російського народу, Бердяєв спирається на роздуми П. Чаадаєва ("Философические письма" [5: 131]) і мусить визнати їх правильність, а саме: Росія не належить ні Західній, ні Східній традиціям, вона стоїть поза часом і поза всесвітнім процесом виховання людського роду [3: 95]. Намагаючись усвідомити місце Росії у всесвітньому історичному процесі, вчений звертається до "Апологии сумасшедшего" П. Чаадаєва і змушений прийняти два його висновки. Перший – російська культура суцільно розбудована на "заимствовании и подражании" [3: 95]. Другий: "Мы (російський народ, В.С.) принадлежим к числу наций, которые как бы не входят в состав человечества, а существуют лишь для того, чтобы дать миру какой-нибудь важный урок" [3: 95]. Отже, Бердяєв поділяє думки П. Чаадаєва й визнає, що в російській ідеї майже відсутні власні інтелектуальні традиції, але визнати, що старокіївські традиції не належать Москві, ані у Чаадаєва, ані у Бердяєва мужності не вистачило. Необхідні подальші дослідження: що й від кого "успадкувала" російська історія та культура? Першу серйозну спробу зробив ще в Радянські часи М. Мамардашвілі, коли зазначив, що Росії необхідно переосмислити роль держави в розвитку суспільства й переставити акценти на внутрішній розвиток, а точніше на культуру [6: 174].

Відомий російський філософ І. Ільїн, намагаючись обгрунтувати витоки російської ідеї, пише: "Русская идея есть идея сердца. Идея созерцающего сердца. Сердца, созерцающего свободно и предметно; и передающего свое видение воле для действия, и мысли для осознания и слова" [7: 420]. Ми бачимо, що в І. Ільїна поняття "серце", "свобода" стоять в одному ряду. Про яку свободу говорить цей філософ, коли Росія була останньою державою у Європі, яка скасувала кріпацтво. Філософ використовує моральні поняття для характеристики реальності, яка не мала нічого спільного зі змістом цих понять. Що це за логіка адепта і творця російської ідеї? Сучасною термінологією ця думка є не чим іншим, як звичайним піаром. Кожній філософськи освіченій людині відомо, що "філософія серця" належить українським філософам Г. Сковороді й П. Юркевичу.

Далі І. Ільїн стверджує: "Русский народ принял христианство не от меча... а чувством, добротой, совестью и сердечным созерцанием" [7: 420]. На жаль, тут немає Київської Русі та Володимира Святого, які приймали християнство, однак є російський народ. Цього плагіату російському "філософу" було замало, й він продовжує: "Первые исторические русские князья суть герои *сердца и совести* (Владимир, Ярослав, Мономах)" [7: 421]. Ось ми бачимо наступну перлину російської філософії та історії: старокіївські князі стали російськими. Чому ця совість, про яку так піклуються адепти російської ідеї, не зупинить подібних "філософів"? Чому вона їм не заборонить привласнювати чужі ідеї, історію, духовні скарби? Що це – незнання історії, лицемірство, обскурантизм? Ні, це свідомо інтелектуальна загарбницька політика. І в цьому розумінні немає ніякої різниці між Катериною II, Миколою I й відомими російськими філософами В. Соловйовим, М. Бердяєвим, І. Ільїним. У них однакова суть. Їх спонукає вигода, а, відтак, ці філософи орієнтують свій народ розвиватися за рахунок інших народів, культур та їхнього менталітету. Щоб такий зухвалий висновок не здався комусь нашою власною вигадкою, як аргумент наведемо "одкровення" самого І. Ільїна. Якщо В. Соловйов та інші російські філософи намагалися дистанціюватися

від російського самодержавства, то І. Ільїн відверто визнає взаємозв'язок між російською ідеєю та монархізмом. "Именно эта живая очевидность сердца лежит и в основе русского исторического монархизма. Россия росла и выросла в форме монархии не потому, что русский человек тяготел к зависимости или к политическому рабству, как думают многие на западе, но потому, что государство в его понимании должно быть художественно и религиозно воплощено в едином лице, – живом, созерцаемом, беззаветно любимом и всенародно "созидаемом" и укрепляемом этой всеобщей любовью" [7: 422]. Ось так через любов пояснює філософ факт існування російського самодержавства. У цьому висновку любов російського народу до рабства та батога піднесена до рівня філософського обґрунтування.

Філософський піар І. Ільїн теж намагається психологічно обґрунтувати. Він так само, як і Бердяєв, намагається знайти підґрунтя російської ідеї в народному дусі й зокрема стверджує, що їй (російській ідеї) "соответствовала и древняя русская (и церковная, и государственная) *терпимость* ко всякому иноверию и ко всякой иноплемениности, открывшая России пути к имперскому (но не "империалистическому") пониманию своих задач" [7: 422]. Кому далася взнаки ця "терпимість", необхідно спитати у народів колишньої Російської та Радянської імперій: литовців, естонців, чеченців, грузинів та інших.

Аналіз основних положень російської ідеї, які були сформульовані у творчості В. Соловйова, М. Бердяєва, І. Ільїна, дозволив виявити наступні спільні філософські моменти. По-перше, російська політична реальність "виштовхнула" філософську думку в сферу абсолютної ідеї. Творці російської ідеї змушені були стати на шлях ігнорування реального історичного процесу й філософську думку виводили із попередньої думки. Отже, їх роздуми мали неісторичний характер. По-друге, творці російської ідеї проігнорували суттєві висновки П. Чаадаєва стосовно несамостійного характеру російської культури та філософії, що призвело до подальшої консервації російської філософії. По-третє, ігнорування реального історичного процесу змусило творців російської ідеї стати на шлях філософської апологетики експансіоністської політики російського самодержавства.

У російської ідеї зовсім інші соціально-психологічні джерела. Російська психологія багато в чому успадкувала психологію татаро-монгольських завойовників. На цей факт дослідники вже звертали увагу. "Згодом Московія, – пише Є. Гуцало, – дедалі формується як сильне державне утворення, вбираючи в себе, перетравлюючи, асимілюючи тюрксько-монгольські елементи, все більше та виразніше витворюючи свій ординський – специфічно московський – менталітет, не могла не вдатися до тих прийомів ведення зовнішньої політики, до яких традиційно вдалася Золота Орда" [8: 156]. Російська, а згодом більшовицька загарбницька політика – це продукт заздрощів людини посереднього рівня здібностей, що існує за принципом: в когось є, а в мене немає. Якщо ж історичні витoki російської ментальності – у психології татаро-монголів, то сьогодні її носіями є індивіди посереднього рівня розвитку здібностей, які й далі бажають жити за рахунок інших народів.

Філософські джерела російської державності та російської ідеї криються не лише в копіюванні принципів життєдіяльності та державотворення татаро-монголів. Їх треба шукати в спрощеному розумінні християнства, а значить у перекрученні християнських цінностей. Наприклад, відоме християнське висловлювання стверджує: Богу – богове, а кесарю – кесарево. А в Росії вийшло, що самодержавство використало християнські цінності, самодержець вирішував як світські, так і духовні проблеми. Російська церква на відміну від церков у європейських державах, не відігравала самостійної духовної ролі, тобто не стала суб'єктом духовної діяльності. Так було за часів усіх російських самодержців.

Кісь Р., аналізуючи духовні зв'язки Москви з Візантією, звертає увагу, що вони мали поверховий характер. Він пише: "запозичення літургії та деяких аспектів аскетички ще не є продовженням духовного родоводу. Третій Рим виявився "Римом" лише для Московщини. Елементи універсалізму, елементи еллінської мудрости не тільки не були продовжені, але й були занедбані й елеміновані з духовного розвитку. Третій Рим став звуженням, а не поглибленням православної свідомості" [9: 80]. Отже, претензії Москви, що вона є духовною спадкоємицею Візантії носять штучний характер.

Звернення Москви до Візантійської традиції мало не духовно-релігійне, а політичне підґрунтя. Так, Р. Кісь зауважує, що міф про Москву як Третій Рим мав не стільки "духовно-релігійне самоутвердження і навіть не прагнення до церковного пріоритету чи гегемонії у християнському світі, скільки прагнення до посилення влади Москви" [9: 80]. Така орієнтація мала досить негативний вплив на психологію російського народу. На цей факт знову звертає увагу Р. Кісь і пише, що подібне розуміння Москви як Третього Риму надовго закодувало "російську ментальність на активний експансіонізм" [9: 80]. Уважаємо, що ідея Третього Риму – це ідея узурпації світською владою всієї повноти влади й духовної зокрема. Це мертва ідея, яка не може реалізуватися, бо вона суперечить онтологічним законам суспільного буття. Її "творцями" й реалізаторами були індивіди посереднього рівня розвитку здібностей, з амбітними потягами до всесвітнього панування. Отже, російська ідея – це продукт інтелектуальної діяльності фрустрованого індивіда схильного до агресії, який проблеми власного життєзабезпечення вирішує не шляхом активізації власної діяльності, а за рахунок інших народів, культур і при цьому прикривається ідеєю соборності, любов'ю до інших народів. На цей зв'язок між здібностями московських самодержців (як колишніх, так і сучасних) та соборністю російської ідеї звернув увагу Р. Кісь: "активізація "сабірательства" у росіян обумовлена кризою їх ідентичності, глибокою фрустрованістю їх свідомості, раптовим розпадом самого субстрату цієї самосвідомості..." [9: 86].

Сучасний дослідник російської ідеї В. Сабіров розглядає російську ідею як реакцію на кризу Західного світу й так визначає її зміст: "Проблема судьбы России, философия русской истории и культуры терминологически определилась как "русская идея" [10: 14]. Він вказує на те, що російська ідея має триєдиний зміст, як "сохранение, преобразование и спасение человеческой личности, человеческого рода (Родины и Человечества) и всего мира..." [10: 25]. Звичайно, не може не виникнути запитання: від кого сьогодні потрібно рятувати росіян? Від українців, грузинів, чи, може, від чукчів? Ось так російська філософська думка, яка перебуває в глибокій кризі, бере на себе функцію рятувати людство.

Сабіров В. розвиває ідею В. Соловйова про єдність народів і звертає увагу на те, що соборність у сучасних умовах має багатоплановий характер. Вона виявляється в тому, що Росію можна уявити як собор багатьох народів, мов, вір, культур [10: 73]. Ідея російської соборності – це філософська апологетика реальної економічної, політичної, культурної експансії та антропологічного насильства. Чеченська, грузинська, українська нації та інші є для Росії офірним козлом, ворогами, які заважають сучасному російському уряду реалізувати своє розуміння соборності. Різниця між українською та російською соборністю полягає в тому, що Україна хоче зібрати під свою ідею те, що у неї вкрали та насильно забрали, у той час як російська соборність збирає під свою ідею те, що їй історично не належить.

Вершиною філософського піару є твердження авторів підручника "История русской философии": "Началом разработки национальной религиозной идеи принято считать "Слово о Законе и Благодати" (XI в.) Киевского митрополита Илариона..." [11: 258-259]. Исторично освіченій людині відомо, що це пам'ятка суспільної думки Київської Русі. На яких підставах цей твір став джерелом російської релігійної ідеї? Мабуть, на правах сильнішого.

Дослідникам і критикам російської ідеї необхідно бачити зв'язок між філософською концепцією російської ідеї та її ідеологічним варіантом: самодержав'я, православ'я, народність. Апологетичний характер філософської концепції російської ідеї по відношенню до її ідеологічного варіанту чітко виявився у висловлюванні І. Ільїна: "Вся история русских войн есть история самоотверженного предметного служения Богу, Царю и отечеству" [7: 424]. Ось так, війни Російської імперії проголошуються предметним доказом любові до Бога. Залишимо цю думку російського "філософа" без подальшого коментарю. Сабіров В. бачить цю відмінність між філософським варіантом російської ідеї та її ідеологічним варіантом. Останній він називає "пресловутой триадою" [10: 22] і намагається від нього відмежуватися. Як би не дистанціювалися творці, адепти й дослідники російської ідеї від її ідеологічного варіанту, російська ідея є філософською апологетикою пресловутої тріади та реальної російської експансіоністської політики.

Творці, дослідники, представники російського народу, які репрезентують російську ідею, мусять усвідомити її агресивний та антинародний характер не тільки по відношенню до інших народів, але й по відношенню до власного, російського й визнати свою відповідальність за її подальше функціонування. Це моральне очищення мусять розпочати російські філософи. Російська душа може зберегти себе лише одним чином: зрестися від тих рис, які вона набула під впливом татаро-монгольської навали, перестати претендувати на те що, що їм історично не належить.

Процес морального, духовного одужання німецької нації після її поразки в Другій Світовій війні розпочав один із видатних німецьких філософів К. Ясперс своїм циклом лекцій про духовну ситуацію в Германії. Філософ виділив чотири типи провинності: кримінальну, політичну, моральну та метафізичну [12: 18-19]. З цього погляду російські філософи морально й метафізично відповідальні за функціонування російської ідеї на пострадянському просторі. Треба не збурювати новий виток імперської свідомості в російського народу, а поставити перед собою запитання про моральну, метафізичну відповідальність перед російським народом, перед філософією й перед Богом. Філософія мститья подібним філософам і народам за те, що її використовують як ідеологічний засіб у політичній боротьбі за життєвий простір.

Підсумовуючи, зазначимо: російська ідея разом зі своїми творцями була неспроможна реально впливати на розв'язання протиріч між суб'єктами соціальної діяльності, а тому змушена була обрати шлях месіанства та революційного радикалізму. Російська історія й російська ідея зокрема – це результат діяльності індивіда посереднього рівня розвитку здібностей, який, з одного боку, успадкував менталітет і засоби діяльності татаро-монголів, що досить відверто визнав О. Блок у поемі "Скіфи", а з іншого – спотворив християнські цінності, що стало зрозуміло вже розкольникам, які висловили сумнів у тому, що Московське царство, як Третій Рим, є справжнє православне царство, яке відповідає християнським та гуманістичним цінностям. Шлях до відродження нормальних стосунків між народами колишнього Радянського Союзу лежить через філософське осмислення проблеми моральної та метафізичної провинності російських філософів за її функціонування на пострадянському просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Соловьев В.С. Русская идея // Соловьев В.С. Сочинения в двух томах. – М.: Правда, 1989. – Т. II. – С. 219-246.
2. Соловьев В.С. Национальный вопрос в России // Соловьев В.С. Сочинения в двух томах. – М.: Правда, 1989. – Т. I. – С. 259-410.
3. Бердяев Н. Русская идея (Гл. I-VI) // Вопросы философии. – 1990. – № 1. – С. 77-144.
4. Авторханов А. Империя Кремля. – Минск – Москва: Полифакт – Дружба народов, 1991. – 112 с.
5. Чаадаев П.Я. Философические письма и статьи // П.Я. Чаадаев. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – С. 15-138.
6. Мамардашвили М. Если осмелиться быть... // Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1990. – С. 172-200.
7. Ильин И. Наши задачи // Ильин И. Собрание сочинений: В 10 т. – М.: Русская книга, 1993. – Т. 2. – Кн. 1. – 496 с.
8. Гучало Е. Ментальність орди. – К.: Просвіта, 1996. – 176 с.
9. Кісь Р. Історична логіка московського месіанства // Українські проблеми, 1994. – № 3 (7). – С. 79-89.
10. Сабіров В.Ш. Русская идея спасения. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1995. – 152 с.
11. Емельянов Б.В., Любутин К.Н., Русаков В.М., Саранчин Ю.К. История русской философии: Учебник для вузов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. – 736 с.
12. Ясперс К. Вопрос о виновности. – М.: Прогресс, 1999. – 146 с.

Матеріал надійшов до редакції 21.09.2007 р.

Сабадуха В.А. Русская идея как философская апологетика антропологического насилия.

В статье произведен критический анализ философских основ русской идеи. Проанализирована русская идея сквозь призму предложенного автором методологического подхода. На основе анализа первоисточников доказано, что логика творцов и сторонников русской идеи повторяет логику политической деятельности российских самодержцев.

Sabadukha V.O. Russian Idea as Philosophical Apologetics of Anthropological Violence.

The article presents critical analysis of Russian idea philosophical grounds. The Russian idea is analysed through the suggested by the author methodologic approach. On the basis of original sources it was proved that the logic of Russian idea creators and followers supports the logic of Russian monarchs' political activity. Nowadays Russian philosophers are morally and metaphysically responsible for Russian idea functioning in the post-soviet space.